

26. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939: Документы и материалы. В 5-ти т. / Т.З. Конец 1930-1933 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. – 1008 с.
27. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6353.
28. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / За ред. В.Т. Маляренка. – К. : Юрінком, 1997. – 464 с.
29. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5384.
30. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5399.
31. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5481.
32. ДАДО. – Ф.Р-6483. – Оп.1. – Спр.11.
33. ДАДО. – Ф.Р-6483. – Оп.1. – Спр.12.
34. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6391.
35. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5389.
36. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5398.
37. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5387.
38. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5394.
39. Кульчицкий С. Причины голода 1933 года в Украине (по страницам одной подзабытой книги) / С. Кульчицкий // Зеркало недели. – 2003. – 16 августа.
40. ДАДО. – Ф.19. – Оп.1. – Спр.270.
41. Голодомор 1932-1933 років в Україні: злочин влади – трагедія народу: документи і матеріали / Держ. ком. архівів України, Центр. держ. архів громад. об'єднань України; кол. упорядн. : В.С. Лозицький (кер.). – К. : Генеза, 2008. – 504 с.

Романец Н. Р. Репрессивная составляющая хлебозаготовительной кампании 1932/33 г. в Украине: цели, механизмы, особенности

В статье исследуется репрессивная политика советской власти во время хлебозаготовительной кампании 1932/33 г. в Украине. На основе анализа архивных документов, которые впервые вводятся в научный оборот, определены особенности, механизмы, цели карательных-репрессивных мероприятий власти.

Ключевые слова: хлебозаготовки, репрессии, крестьянство, власть, политика.

Romanets N. R. Repressive component of grain procurement campaign of 1932/33 in Ukraine: the features, mechanisms, purposes

The article is devoted to investigation of repressive policy of soviet power during grain procurements 1932/33 in Ukraine. Based on the analysis of new archival documents, the author defines the features, mechanisms, purposes of the punitive-repressive measures of authorities.

Keywords: grain procurements, repressions, peasantry, power, policy.

УДК: 94(447.8)"1944/1952"

М. В. Сеньків

СПРОТИВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА СТАЛІНСЬКІЙ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ СЕЛА (1944–1952 РР.)

У статті проаналізовано форми, методи та засоби боротьби західноукраїнського селянства проти колективізації села у 1944-1952 рр.: від непокори, саботажу до участі у збройних формуваннях УПА. Показано, що найбільш гострою формою боротьби селянства проти колективізації була їх участь у збройних формуваннях УПА, куди селяни масово вступали, створюючи її соціальну базу.

Ключові слова: західноукраїнське селянство, боротьба, колективізація, депортації, збройні формування ОУН-УПА.

У другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ століття тоталітарний режим здійснив насильницьку колективізацію в західноукраїнському селі, яка супроводжувалася жорстокістю, страхіттям і депортаціями населення у віддалені регіони СРСР. Сотні тисяч селян були відчужені від приватної власності. У жертву сталінській доктрині соціалізму було принесено долі багатьох невинних людей, знищено одвічний селянський уклад. Саме ці обставини та непрості проблеми пошуків українським народом шляхів виходу з гострої і тривалої соціально-економічної, політичної, морально-духовної кризи актуалізують потребу дослідження першопричин і наслідків колективізації.

За роки незалежності України опубліковані праці В. Барана [1], А. Кентія [2], Ю. Киричука [3], О. Ленартовича [4], А. Русначенка [5], Б. Яроша [6; 7], колективна монографія «Історія українського селянства» [8] та інші, які висвітлюють соціально-політичні процеси 40-х – поч. 50-х рр. ХХ ст. у західних областях. Однак спротив західноукраїнського селянства колективізації села у них розкрито

фрагментарно. У статті зроблена спроба з нових концептуальних підходів висвітлити форми, методи та засоби боротьби західноукраїнського селянства сталінській колективізації села.

Колгоспний лад не відповідав інтересам селянства. Селяни не могли змиритися з втратою землі, власності, не бажали стати наймитами держави. Тим більше, що бачили перед собою наочний приклад напівголодного життя колгоспників Східної України, які 1946-1947 рр. переживали черговий голод. Тому західноукраїнське селянство чинило впертий спротив колективізації. Насильницькі методи її здійснення ще більше посилювали опір селян свавіллю радянської влади. Він проявлявся у найрізноманітніших формах: від непокори, саботажу, до участі у збройних формуваннях УПА.

За умов тоталітарного режиму боротьба проти колективізації мала переважно пасивний характер. Насамперед, відмовлялися підписувати заяви про вступ до колгоспу, навіть під страхом репресій та фізичних знущань. У селі Довжки Турківського району Дрогобицької області в березні 1946 р. викликали до сільради Ілька Романчука і вимагали вступити до колгоспу. Умовляння і погрози уповноваженого МВС капітана Іванова і місцевих активістів не дали результатів. Ілько Романчук був освіченою людиною і усвідомлював наслідки такого трагічного кроку [9, 18 жовтня].

Узимку 1947 р. село Унятичі Дрогобицької області оточили енкаведисти. Мешканців села зігнали до колишньої корчми, в якій на той час були школа, клуб, бібліотека та молочарня. Селяни відмовилися вступити до колгоспу. Тоді енкаведисти дітей відпустили, а дорослих і підлітків зачинили у підвалі, заповненому по коліна водою. Один із сміливців – Гнат Добрянський, демобілізований воїн з Червоної армії, з великим потугами вибрався босоніж через віконце на волю. Решту – почергово заводили до кімнати і вимагали підписати заяву про вступ до колгоспу. Селяни знову відмовлялися і тоді їх почали бити, але цієї зими колгосп так і не був організований [10, 13 жовтня].

У грудні 1948 р. до села Ситнів Брюховецького району Львівської області разом із групою солдатів прибув уповноважений райкому КП(б)У Д. Болотов. Селян поспіль зігнали на збори. Всіх, хто відмовився добровільно вступити до колгоспу, солдати взяли під варту. Три доби їх протримали без їжі. Потім упродовж трьох днів селян погрозами і побоями заставляли подати заяви про вступ до колгоспу. Проте й це не дало бажаного результату – селян знову загнали в льох і продовжували бити. Але вони так і не підписали заяви [11, с.784].

Радянські активісти, очолювані другим секретарем Збаразького райкому партії Тернопільської області Котляровим, у с. Стрийка скликали збори, щоб організувати колгосп. Селяни не погодилися на цю пропозицію, і представники влади повернулися до району з нічим [11, с.645]. У с. Торгів Поморянського району Львівської області, як тільки районний партійно-радянський актив наблизився до села, Йосафат Сеньків та Михайло Криховець, посадивши членів своєї сім'ї на підводи, подалися долами через поля до с. Жабиня Зборівського району Тернопільської області, де колективізація ще не проводилася [12, с.449]. У гірських районах Дрогобицької, Станіславської та Закарпатської областей селяни, рятуючись від колективізації, ховалися в лісах.

Однією з форм боротьби проти колективізації був розпродаж селянами худоби, відмова передати свою власність до колгоспу. З цього приводу у радянському документі, за підписом Л. Берії і Г. Жукова, підкреслювалося: «В окремих районах і областях українське населення вороже чинить опір заходам партії та уряду по відновленню колгоспів та здачі хліба для потреб Червоної Армії. Воно для того, щоб зірвати колгоспне будівництво, по-хижацькому знищує худобу» [13, арк.91].

Навіть на різноманітних зборах селяни відверто виступали проти колективізації. 28 травня 1948 р. у с. Гранатів Локачинського району Волинської області уповноважений райвиконкому Дольський зібрав у сільській раді актив села. Він примушував селян підписати заяви про вступ у колгосп. Депутат сільради В. Собіпан відмовився це робити і заявив, що «колективізація... – це петля, я проти цього...» [12, с.450]. Селянин І. Мархівків у розмові з секретарем Горохівського райкому комсомолу Волинської області на питання «Як живете?» відповідав: «Я пройшов Болгарію, Польщу, Францію, Чехословаччину..., але гіршого життя, ніж у Росії ніде не бачив. Тут багато голодних ходять з торбами, причина всьому – колгоспи. Я своїми руками виріжу свою сім'ю, але в колгосп не допущу...» [14, арк.54,55]. Житель с. Ямниця Станіславської області Олексій Шпильчук заявив: «В колгосп я не буду вступати, хай мене за це хоч розстрілюють на місці» [11, с.752].

Критичні виступи щодо колективізації кваліфікувались як «антирадянська пропаганда». У 1948 р. лише в Львівській області органи прокуратури засудили 103 особи за критику колгоспної системи [15, арк.105,106].

Селяни відмовлялись також сплачувати податки, продавати хліб державі за вкрай низькими цінами. Несплата податків та саботаж хлібозаготівлі як форма протесту селянства особливо поширюється у 1947 році. До цього їх спонукала державна політика «економічної війни» з одноосібним господарством, тобто постійне збільшення податків та хлібозаготівлі. У 1947 р. не розрахувались з державою у Рівненській області – 595 індивідуальних господарств, Тернопільській – 217, Львівській – 450, Станіславській – 137 [12, с.451].

По мірі посилення примусу у роботі щодо колективізації опір селянства наростав. Селяни вбивали організаторів колгоспів або передавали їх повстанцям. 1946 р. у с. Велика Білина Дублянського району

Дрогобицької області селяни знищили уповноваженого з району по заготівлі зерна В. Мацака, в с. Романів Бібрського району Львівської області – 9-х енкаведистів, у с. Цинява Рожнятівського району Станіславської області – оперуповноваженого МВС А. Дікурина, а в с. Тороки Путилівського району Чернівецької області – «яструбка» [16, с.352-354].

1947 р. у селах Яворівського, Краснянського, Радехівського та інших районів Львівської області під час жнив і хлібозаготівель пройшли збройні виступи, селяни розправилися з представниками партійно-комсомольського активу [17, арк.91; 18, арк.133].

Масовий антиколгоспний виступ відбувся у с. Великі Лучки Мукачівського округу Закарпатської області. Селяни камінням прогнали трактористів, що намагалися переорати їхнє поле. На другий день, не зважаючи на охорону, повторили цю акцію [19, 6 травня]. 200 жителів с. Нижня Апша Тячівського округу відмовилися вступати в колгосп. Коли голова сільради вдався до адміністрування, селяни його вбили. Мешканці с. Ранча Садгівського району Чернівецької області, відшукавши заховану зброю, напали на радянське підсобне господарство. Здобуті харчові припаси розподілили між собою [16, с.353].

12 липня 1947 р. до с. Максимовичі Самбірського району Дрогобицької області прибула «культбригада», щоб агітувати селян за колгосп, але хлопці-підлітки закидали агітаторів камінням і змусили їх втікати з села [16, с.354]. У жовтні 1949 р. селяни Болехівщини, об'єднавшись навколо монахів Гошівського монастиря, організували хід під національно-патріотичними та антиколгоспними гаслами [20, арк.161].

Найбільш гострою формою боротьби селянства проти колективізації була їх участь у формуваннях УПА. Селяни масово вступали в УПА, створюючи її соціальну базу. У доповідній записці на ім'я секретаря ЦК КП(б)У О. Кириченка вказувалося, що в «бандах» ОУН-УПА перебувають понад 200 жителів села Мокротин Нестерівського району, 54 – з села Бобятин Сокальського району, 42 – з села Бубнів Краковецького району Львівської області. У загонах УПА боролися 84 жителі села Синевидне-Верхне Сколівського району, 40 жителів із села Старі Стрілища Новострілівського району Дрогобицької області [7, с.66,67]. Подібна картина була у багатьох селах Західної України.

За підрахунками Одеського інституту політології та управління, з кожних 1285 вояків УПА 76,6 відсотка складали селяни, 18,2 – робітники, 4,2 – інтелігенти [4, с.83]. Про соціальну приналежність учасників УПА свідчать матеріали Станіславської області. Із 416 засуджених молодих учасників в ОУН-УПА 28 були з сімей заможних селян, 150 – із середняків, майже 30 – бідняки [11, с.578].

Селяни із зброєю в руках намагалися не допустити колективізації, помститися за репресованих радянською владою родичів та близьких, краян. УПА була армією самооборони селянства від посягань на їхню власність, життя, національну і людську гідність. Повстанський рух мав чітко виражений національно-визвольний характер. Він був волевиявленням селянства до державотворення українського народу, що віками визрівало в його свідомості.

Програмні засади повстанців загалом, у тому числі в аграрній сфері були викладені у декларації «За що бореться Українська Повстанська Армія?», датованої 1943 роком. У ній була сформульована мета визвольного руху – побудова соборної самостійної держави, повалення радянської імперії, знищення колоніального гніту народів. Вагоме місце в програмному документі УПА відводилося аграрному питанню. Передбачалась безкоштовна передача селянам поміщицьких і монастирських земель, захищалася трудова приватна власність, розвиток вільного підприємництва і кооперації. Селянин-одноосібник мав стати основним виробником сільськогосподарської продукції, а за майновим станом це мав бути міцний, самодостатній господар [21, с.270].

У декларації УПА стверджувалося, що національно-визвольний рух виступає «за знищення большевицької експлуататорсько-кріпацької системи в організації сільського господарства. Виходячи з того, що земля є власністю народу, українська народна влада не накидуватиме селянам однієї форми користування землею. Тому в українській державі допускатиметься індивідуальне користування землею, в залежності від волі селян» [21, с.270].

Селяни бачили в повстанцях своїх захисників, надавали їм допомогу їжею, одягом, грішми, схованками, розвідувальною інформацією. Наприклад, с. Почапи Золочівського району Львівської області мало всього 140 дворів, але у ньому було збудовано 70 упівських криївок [22, арк.83; 3, с.193]. У сс. Дуб'є, Котелобичі, Пониква цієї ж області криївки припадали на кожний четвертий селянський двір [11, с.212].

Повстанцям допомагали навіть діти. Пастухи 9-12 річного віку з с. Грабівці у Карпатах повідомляли повстанців про наближення карателів співом коломиїнок [23, с.58; 3, с.193]. У донесенні секретаря Дрогобицького обкому партії Олексенка секретарю ЦК КП(б)У Мельникову від 8 травня 1950 р. говорилося: «Жителі Старо-Стрілицанської сільської ради надають матеріальну підтримку бандитсько-оунівському підпіллю, забезпечують їх схованками» [24, арк.7].

Про широку підтримку селянством повстанського руху свідчило і те, що навіть частина місцевого радянського активу сприяла національному руху. Так, голова Охлопівської сільської ради А. Возний, голова Рачинської сільської ради І. Пилипюк Волинської області мали зв'язки з упівцями і активно

допомагали їм. Голова сільської ради села Княже А. Корній, проводячи підписку на позику четвертої сталінської п'ятирічки, водночас зібрав гроші для повстанців і сам пожертвував 5 тис. карбованців [7, с.67].

Розмірковуючи про причини невдалого проведення операцій проти збройних формувань ОУН-УПА, командувач Прикарпатським військовим округом Єременко говорив про селян таке: «У всіх кампаніях, які ми проводили, вони нам своїми діями палки в колеса вставляють» [25, арк.96].

У боротьбі проти колективізації ОУН та УПА надавали всебічну допомогу селянству. Вони стимулювали її власними бойовими та політичними акціями. Восени 1947 р. завдяки діям підрозділів УПА 500 тис. селян зуміли ухилитися від примусового виселення до Сибіру [26, с.178].

УПА та підпілля ОУН вели широку агітаційно-пропагандистську роботу. У документі національного підпілля за 1946 р. підкреслювалося: «У зв'язку з переходом на нові методи підпільної роботи визначити основний зміст діяльності кадрів: політпропаганду, навчальну і виховну роботу. Бойові акції звузити по можливості до мінімуму» [27, арк.1].

З огляду на це докладалися неабиякі зусилля для організації ефективної агітаційно-пропагандистської роботи, спрямованої проти комунізації села. Крайові, окружні, надрайонні, районні, станичні осередки пропаганди видавали та розповсюджували брошури, журнали, газети, листівки, заклики, звернення, карикатури, проводили вишколи, мітинги, збори, гутірки тощо.

Мітинги і збори організовували, зокрема, під час відвідування, переходу підвідділів УПА через села. У секретному донесенні секретарю Львівського обкому КП(б)У Грушецькому повідомлялося про мітинг селян, організований вояками УПА: «12 квітня 1945 року о 18 годині вечора в село Кугаїв нашого району (колишнього Сокольницького. – М.С.) прибула група банди українських націоналістів у кількості 40-50 чоловік. Ця банда оточила село, збрала селян біля сільради, де провела мітинг... виступаючи розповідали селянам про боротьбу, яку вони ведуть проти більшовиків, про власні втрати» [28, арк.21].

Повстанці провели мітинги у селах Криве, Немилів, Павлів, Нестаничі, Андріївка, Розжалів Радехівського району Львівської області, Брониця і Унятичі Підбузького району Дрогобицької області, с. Буківна Тлумацького району Станіславської області та в багатьох інших. Селян налаштовували на боротьбу проти радянської влади, зокрема колективізації.

З літа 1947 р. антиколгоспна пропаганда активізується з новою силою, що було пов'язано з переходом радянської влади до суцільної колективізації. У червні цього року масового розповсюдження набрала листівка, яка закликала селян до солідарності на протиколгоспному фронті: «Брати-селяни! Можна не сумніватися в тому, що всі намагання більшовицько-російських катів завести колгоспну панщину і на ЗУЗ закінчатись провалом, коли Ви і надалі будете рішуче протиставляти всім цим намаганням, з цілковитим недовір'ям ставитися до брехні про колгоспний «рай» і не піддаватися ніяким ворожим застрашуванням і погрозам» [5, с.360].

Повстанці роз'яснювали селянам, що «не для вашого добра, а для збільшення горя у Вашому і так вже нелегкому житті намагаються російські загарбники запрягати Вас у тяжке ярмо. Вони хочуть запрягати Вас у це ярмо для того, щоб змусити Вас і дітей Ваших зі всіх сил аж до загину працювати не для себе і свого народу, а для цих сталінських більшовицьких розбійників. Вони хочуть, щоб кожний вирощений Вами сніп збіжжя, кожний кілограм картоплі і кожна в'язка соломи були не Вашими, а їхніми. Вони хочуть, позбавляючи Вас і все українське населення власних матеріальних засобів, хліба і т. ін. цілком знищити революційно-визвольний рух нашого народу...» [29, арк.69].

Промовистою була листівка УПА «Організаторам і членам ініціативних груп і правління колгоспів.» Її автори вказували, що колгоспи несуть селянам голодну смерть. Тому організаторів колгоспів попереджували і наказували відступитись від ініціативних груп і участі в правліннях уже створених колгоспів [30, арк.7].

У зверненнях, листівках, підпільних часописах, брошурах, карикатурах учасники національно-визвольної боротьби закликали селян активно чинити опір утворенню колгоспів. У листівці «Геть сталінські колгоспи!», знайденої у мешканця села Мишів Іванчівського району Волинської області В. Рябова, розповідалося про голод у Східній Україні та про неперспективність колгоспної системи, містився заклик до боротьби з нею [4, с.101].

Листівку «Геть грабійники!» енкаведисти вилучили в жителя села Борохів цієї ж області В. Гаврилюка, яку він розповсюджував у селі Теремно, біля Луцька [4, с.101]. У листівці ОУН «Селяни західних областей України» зазначалось: «Хай будуть відстрашуючим прикладом для Вас оті "басараби", що покірно без спротиву і боротьби, далися ограбити більшовицькій ненажері і допустили у свої заможні села голод, а тепер залляли Ваші села, жебраючи» [3, с.222]. Одночасно підпілля випустило кілька звернень, інструкцій та вказівок до корінного населення, щоб воно допомагало своїм братам зі Сходу. Зокрема, УГВР видала відозву до українців західних областей, в якій закликала всіх галичан надавати якомога більшу допомогу голодуючим братам зі Східної України [26, с.174].

За завданням боївки ОУН у с. Ямниця Станіславської області діяла група з 13 осіб на чолі з Анастасією Савчак, яка вела антиколгоспну агітацію. У хатах А. Зуб'яка, А. Вербицького проводилися

нелегальні збори селян. 25 листопада 1949 р. с. Ямниця відвідав М. Хрущов, який закликав селян створити колгосп. Більшість їх не підтримала його, заявивши, що за будь-яких обставинах до колгоспу не вступить [11, с.753].

Особливу увагу упівці приділяли антиколгоспній пропаганді серед переселенців. Повстанська листівка гласила: «Переселенці! Сталін за допомогою своїх польських агентів виганяє Вас з рідних хат! Він хоче, щоб Ви тут працювали на нього! Він хоче загнати Вас до колгоспів! Не йдіть до колгоспів! Саботуйте сталінську п'ятирічку! Хай живе УПА! Хай живе ОУН!» [3, с.227]. У відозві ОУН до українців Холмщини, Надсяння і Лемківщини наголошувалося: «Сталінські окупанти, кинувши Вас на дно людської нужди, намагаються використати Ваше важке становище. Вони зтягають Вас до колгоспів. Не дозвольте до кінця знущатися над собою. Сталінські колгоспи – це нова форма панщини, придумана Сталінім для якнайбільшого, повнішого грабежу селян. Колгоспи – це кріпацька праця, нужда і голод. Не дайте зтягнути на себе колгоспне ярмо!» [30, арк.31-32].

У зв'язку з розгортанням насильницької колективізації, повстанці на початку 1949 р. надрукували брошуру, в якій надихали селян і надалі активно чинити опір утворенню колгоспів. «УПА і революційне підпілля, – вказувалося в документі, – широко підтримують західньо-українське селянство в його боротьбі проти більшовицької колективізаційної акції. Саме завдяки цій підтримці західньо-українське селянство до сьогодні ще не сколективізоване. Свою боротьбу проти колгоспної системи в Україні український визвольно-революційний рух веде під гаслом: «Геть колгоспи! Земля селянам» [31, с.334].

У 1950 р. П. Полтава в брошурі «Хто такі бандерівці та за що вони борються» писав: «Ми, українські революціонери і повстанці, боремося проти большевицьких гнобителів тому, що вони в колгоспах запрягають жінок до борін, заставляють їх носити на плечах гній на колгоспні поля, засуджують колгоспників до багаторічного ув'язнення за кілька колосків, що їх вони відважуються зірвати, щоб рятуватися від голодної смерті, тому, що большевицькі експлуататори цілком грабують колгоспників з продуктів їхньої праці, виплачуючи їм по 200 грамів хліба за трудовень, тому, що вони зіпхнули українське колгоспне селянство на дно нужди і страждань» [32, с.435].

Збройне підпілля підготувало і випустило твір «Колгоспне рабство», який належав перу В. Кука. Автор на основі конкретних фактів і цифр показав, що трудовень – підступна і тяжка форма експлуатації селянства. Проаналізував різні побори із колгоспників на користь держави, показав організацію підневільної праці на селі. Порівнявши життєвий рівень колгоспника і колишнього поміщицького наймита, прийшов до висновку, що радянська влада перетворила селянина в підневільного раба [5, с.370].

Про розмах агітаційно-пропагандистської роботи повстанців свідчить те, що 1947-1950 рр. органи держбезпеки знищили 15 підпільних друкарень, вилучили 200 тис. листівок і брошур. Протягом 1944-1950-х років лише на Дрогобиччині діяло більше 10 підпільних друкарень. Особливо плідно працювала друкарня УПА в с. Медвежа, яку скеровував колишній дрогобицький гімназист Левко Грушак [33, с.182-183].

Агітаційно-пропагандистська робота повстанців сприяла розпаду багатьох колгоспів. У с. Ременові Новояричівського району Львівської області, що характеризувався високою національною свідомістю ще за часів польської окупації, органи радянської влади шляхом насилля утворили колгосп. Розгорнута антиколгоспна агітація заклікала селян не усуспільнювати інвентар, тяглову худобу, насіння, не виходити на роботу. Результат не забарився – колгосп розпався. Подібне спостерігалось в селах Запитів, Підліски, Пікуловичі, Борщовичі Львівської області [34, арк.117,118].

Селяни сіл Рахиня, Біляїв, Тростянець Долинського району Станіславської області «знаходячись під впливом оунівського підпілля, – вказувалося в партійному документі, – стали саботувати заходи районних організацій, забирати коней, ховати інвентар і посівний матеріал, втікати із сіл під час появи районних працівників» [35, с.405].

Дії організаторів та активістів колгоспного будівництва, зокрема енкаведистів, партійно-комсомольських та радянських працівників, УПА та підпілля ОУН кваліфікували як зраду Україні, а тому їх карали. «У нашій боротьбі ми, бандерівці, – писав Петро Полтава, – виступаємо тільки проти большевицьких імперіалістів, тобто проти партійної верхівки та всіх тих елементів, незалежно від їхнього соціального і національного походження, які цій верхівці вірно служать. Це підла брехня, що ми стріляємо всіх советських людей без розбору. Проти советських народних мас ми не боремося. Про це можуть посвідчити тисячі советських людей – советських колгоспників, робітників та інтелігентів, з якими ми зустрічалися, розмовляли, яким ми передавали нашу літературу. Про це можуть посвідчити тисячі голодуючих, яким ми допомагали, чим тільки могли. Ми знищуємо тільки керівних представників партії, МВД і МГБ і всі ті вислужницькі, продажні елементи, які активно виступають проти нашого руху і вороже відносяться до українського народу» [32, с.441,442].

У лютому 1945 р. боївка сотника «Хаби» біля с. Щуровичі Лопатинського району Львівської області розгромила винищувальний загін, сформований з партійно-радянського активу і енкаведистів. Було знищено секретаря Лопатинського райкому партії Маланчука, інструктора Львівського обкому

Якименка, начальника райвідділу НКВС Ткаченка та ін. 7 квітня 1945 р. у с. Кукільники Букачівського району повстанці ліквідували опергрупу Станіславського обласного управління НКВС [36, с.32,33].

1 серпня 1945 р. біля с.Седлиці Коржівського району Рівненської області вояки УПА розгромили групу радянсько-партійного активу. На Станіславщині були знищені: начальник Заболотівського РВ НКДБ Белянук і оперуповноважений Булмака, начальник Рогатинського РВ НКДБ Амосов і оперуповноважений НКДБ Авсюков; на Волині – секретар Любешівського райкому партії Ісай, начальник РВ НКДБ Ірамов. 13 листопада повстанці захопили районний центр Пробіжна Тернопільської області, знищили будинки райкому, НКДБ, військкомату, вбили 13 і поранили 17 партійно-радянських працівників [36, с.33; 11, с.360-362].

13 травня 1945 р. о 6-й годині вечора на дорозі між селами Біличі і Стрельбичі Старосамбірського району Дрогобицької області загоном бандерівців із засідки була розстріляна валка з 6 підвід «агітаторів» райкому партії, які в недільний день виїжджали у згадані села для організації державної позики. Було вбито 26 осіб. Групу очолював перший секретар райкому партії В. Нудьга. Серед убитих були райпрокурор П. Степанов, оперуповноважений райвідділу НКДБ М. Авдєв, оперуповноважений відділу НКВС І. Лунін, дві вчительки, працівники райвійськкомату, редакції райгазети, працівники інших районних установ [39, с.73].

Це викликало лють у партійно-радянського керівництва. Микита Хрущов у вузькому колі цинічно заявляв: «Комуністи, які не зуміли згуртувати навколо себе актив, не можуть захистити своє життя і гинуть, чорт з ними, туди їм і дорога» [38, арк.369].

Повстанці карали партійно-радянських активістів, насамперед, за жорстоке ставлення до селян під час організації колгоспів. У с. Волошиново Старосамбірського району Дрогобицької області, коли шість озброєних активістів з районної адміністрації погрозами, шантажем, побиттям примушували селян підписати заяви про вступ до колгоспу, підрозділ УПА раптово прийшов на допомогу. Під час бою двох організаторів колгоспу було вбито. У с. Кобло підпільники вбили дільничого міліціонера, заступника Старосамбірського райвідділу міліції Чорного, голову колгоспу, які репресивними методами хотіли завершити суцільну колективізацію села [16, с.175,177].

Багаточисельні документи свідчать, що до весни 1945 р. співробітництво громадянина з «совєтами» тягнуло за собою небезпеку покарання на смерть не тільки особисто, а й всієї сім'ї, в тому числі малолітніх дітей. Пізніше у документах ОУН, УПА появилися однозначні вказівки на те, що за співробітництво з більшовиками покарання зазнає лише «сексот». Так само не дозволялося карати членів сімей «яструбків». Однак спорадичні випадки помсти над членами сімей осіб, які йшли на співробітництво з радянським режимом, спостерігалися і пізніше [39, с.70].

У стосунку до багатьох сільських активістів повстанці діяли виважено, часто попереджали їх. Як правило, цим громадянам підкидали листівки такого змісту: «Нам, українським повстанцям, є відомо, що Ви зістали завербовані органами МВД-МГБ до підлої донощицької роботи на шкоду українського народу.

Вірино, що у Вас є ще почуття Любові до свого народу, а до донощицької роботи Вас змушено. Порвіть свої зв'язки з кровожадними МВД-МГБ! Покиньте свою підлу роботу, бо в противному разі чекає Вас заслужена смерть з рук Вашого народу» [36, с.352,353].

У червні 1947 р. упівці масово розповсюджували листівки, в яких закликали сільських активістів відійти осторонь колгоспного будівництва. Той, хто цього не зробить, застерігалось в одній із них, вважатиметься злочинцем і тому буде знищеним. Так робили неодноразово. Якщо ці засоби впливу не приносили результатів, проводили каральні акції. У ряді випадків повстанці діяли вкрай жорстко, безжалісно. На Рівненщині мали місце факти, коли упівці відрубували праву руку тим, хто написав заяву до колгоспу [3, с.222].

Протягом 1946 р. у західних областях України проведено 2598 заходів, спрямованих в основному проти колгоспного будівництва, а в січні-жовтні 1947 р. – 1320. Усе це, з одного боку, стримувало проведення примусової колективізації, а з іншого – завдавало страждань багатьом людям, які ставали жертвами протиборства.

П. Мірчук стверджує, у західних областях України 1948 р. повстанцями було проведено сто протиколгоспних акцій [26, с.183,185]. За даними дослідника А. Кентія, тільки в серпні-грудні 1948 року упівці здійснили 155 нападів на колгоспи з метою нищення сільськогосподарського реманенту, приміщень та іншого майна [2, с.54,55].

Компартійна статистика стверджує, що під час збройних акцій УПА та підпілля ОУН, спрямованих передусім проти репресивного апарату радянської влади – військ НКВС та активістів колгоспного будівництва, – загинуло близько 30 тис. громадян і до 20 тис. військовослужбовців, міліціонерів, прикордонників, в тому числі 30 секретарів райкомів, 32 голови й заступників голів райвиконкомів, 37 секретарів комсомолу, 267 керівників колгоспів, 1454 голови сільських рад, сотні депутатів різного рівня, тисяча агітаторів і донощиків [42, с.337; 43, с.166].

Однак аналіз багатьох документів засвідчує, що значну частину цих вбивств здійснили самі енкаведисти, приписуючи їх воякам УПА та підпіллю ОУН з метою дискредитації національно-

визвольного руху. З лютим садизмом жертвам виривали серце і ніздрі, виколювали очі, випікали на обличчі тавро, гвалтували. Так, 14 травня 1946 р. начальник Журавнівського райвідділу МВС Дрогобицької області капітан Федоров і лейтенант Сільченко заарештували підозрюваного у приналежності до ОУН завідувача райземвідділом П. Яцишина. Після страшних катувань його вбили, а понівечене тіло кинули у Дністер [36, с.35].

Начальник Поморянського РВ МДБ Львівської області Шабатура та старший уповноважений РВ МВС Засєдкін разом із підручними затримали невинних жителів с. Болотня Д. Чепика, М. Чепика, І. Лісовського, Д. Іванківа, М. Олексіва. У доповідній записці інструктора відділу ЦК партії від 24 грудня 1946 р. відзначалось, що вони були піддані жорстоким допитам. Не отримавши потрібних результатів, оперативники на чолі з начальником РВ МДБ Шабатурою змовилися вивести затриманих за село і там розстріляли. Обласному начальству було повідомлено, що мало місце зіткнення з бандою, внаслідок якої названі вище жителі с. Болотня були вбиті. Після прийняття такого «рішення» Д. Чепик, М. Чепик, І. Лісовський, Д. Іванків і М. Олексів були вивезені за село, де їх жорстко допитували, катували, а потім розстріляли [36, с.36].

Старший уповноважений Славського райвідділу МВС Доля викликав до себе на допит арештованого Василя Дем'яна. Побив його майже до смерті, потім за вказівкою начальства заступник райвідділу Зирянов вивіз В. Дем'яна за три кілометри від Славська, розстріляв, а тіло викинув у криницю [39, с.86].

Оперуповноважений Печеніженського РВ МВС Станіславської області Задумін і лейтенант Манохін заарештували селянина Бритвака, знущались над ним, поки не вбили. Труп завалили камінням і присипали снігом на околиці с. Сливки. Співробітники Солотвинського райвідділу НКВС Яценко і Кудрявцев під час облави вбили розвідницю УПА С. Боголовець, тіло кинули в криницю [48, с.496]. У селах Далява, Гаї Верхні та Нижні Дрогобицької області енкаведисти на чолі з Кружаловим вбивали мирних жителів. При вбитих залишали зброю та антирадянські листівки [36, с.36].

Колгоспи, як складова частина адміністративно-командної економіки, об'єктивно сприяли «підриву» колективного господарства. Партійно-радянська та господарська бюрократія розкрадала «колективну» власність. У колгоспах Більшевецького, Перегінського і Отинянського районів Станіславської області було розкрадено велику частину врожаю [50, с.298]. І все це більшовицька влада приписувала національно-патріотичним силам, про що красномовно свідчить цей компартійний документ. «Ворожі елементи, – відзначав пленум Чернівецького обкому КП(б)У в квітні 1950 р., – не сидять без діла, вони перейшли від методу відкритих дій до методу скритої боротьби. Через втрату збройних кадрів керівники банд дали наказ перейти до форми боротьби в легальних умовах, проникати в керівництво колгоспів, сільські Ради, комсомольські організації і т.п.» [51, арк.77].

Аналіз багатьох документів свідчить, що з 1950 року антиколгоспні акції підпілля дещо видозмінились. Практично призупинились убивства колгоспних активістів, різко зменшилась кількість диверсійних актів спрямованих на знищення майна колективних господарств. Антиколгоспна лінія підпілля виражалась в організації «тихого саботажу» тобто небажанні селян добросовісно і сумлінно працювати, потуранні крадіжкам, розкраданню тощо. У Закарпатській області в 1949 році «за крадіжки і розтрати колгоспного майна» було передано до суду 114 осіб. У 1950 році ця цифра складала 112 осіб [19, 6 травня]. Інколи ще зустрічались відкриті виступи. 24 лютого 1950 року у Краснянському районі Львівської області швидко поширилась чутка про початок світової війни. В результаті цього жителі сіл Куткір і Безбруди розтягнули колгоспне майно по домівкам [44, с.209].

Водночас в боротьбі з колгоспним будівництвом сили визвольного руху надавали важливого значення проникненню своїх членів на керівні посади в органах місцевої влади, колгоспи. За даними на 3 жовтня 1950 р. у Володимир-Волинському районі Волинської області члени ОУН займали посади трьох голів і трьох секретарів сільрад, 10 голів колгоспів. У Дублянському районі Дрогобицької області керівником групи громадського порядку був активний учасник визвольного руху І. Пастернак [36, с.364].

Таким чином, селяни чинили впертий спротив утвердженню колгоспного ладу, відмовлялися підписувати заяви про вступ до колгоспу, сплачувати податки та здавати хліб державі за низькими цінами, руйнували новостворені колгоспи, нищили реманент та худобу, брали участь у військових формуваннях УПА та оунівському підпіллі, підтримували їх морально і матеріально. Не придумавши національно-визвольного руху, більшовицька влада неспроможна була перейти до суцільної колективізації села, в якому проживала абсолютна більшість населення краю. Однак сили були нерівні. До початку 50-х років ХХ ст. велика кількість бійців і старшин УПА загинули. Боротьба пішла на спад, але не припинялася. Всупереч волі селян тоталітарний режим за допомогою карально-репресивних органів утвердив антинародний колгоспний лад, що спричинив деградацію сільськогосподарського виробництва, знищив одвічний селянський уклад, побут, традиції, культуру, християнську мораль.

Джерела та література

1. Баран В. Україна: новітня історія (1945-1991) / В. Баран. – К. : Інститут українознавства НАНУ, 2003. – 670 с.
2. Кентій А. Нариси боротьби ОУН-УПА в 1946-1956 рр. / А. Кентій. – К. : Б.в., 1999. – 110 с.
3. Киричук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. / Ю. Киричук. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 2000. – 304 с.
4. Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі 1944-1950 рр. / О. Ленартович. – Луцьк : Вид-во Волинського ун-ту, 1998. – 152 с.
5. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А. Русначенко. – К. : Пульсари, 2002. – 518 с.
6. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект) / Б.О. Ярош. – Луцьк : Настир'я, 1995. – 176 с.
7. Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель 30–50 років ХХ ст. / Б.О. Ярош. – Луцьк : Вежа, 1999. – 182 с.
8. Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. – Т.2 / відп. ред. В. Смолій. – К. : Наукова думка, 2006. – 635 с.
9. Романчук В. Я за колгосп, лише не в нашому селі / В. Романчук // Бойківська думка. – Сколе, 1997. – 18 жовтня.
10. Мариняк М. Що дала примусова колективізація / М. Мариняк // Галицька зоря. – Дрогобич, 1998. – 13 жовтня.
11. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі в 1944-1953 роках. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1998. – 742 с.
12. Сеньків М.В. Боротьба західноукраїнського селянства проти колективізації (1944-1952 рр.) / М.В. Сеньків // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич : НВЦ Карпати, 2002. – С.448-461.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.70. – Спр.997.
14. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф.П.1.– Оп.3. – Спр.1162.
15. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.П.3. – Оп.3.– Спр.2.
16. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942-1952 рр. Документи і матеріали / П. Мірчук. – Львів : Просвіта, 1991. – 448 с.
17. ДАЛО. – Ф.П-3. – Оп.3. – Спр.304.
18. ДАЛО. –Ф.Р-221. – Оп.2. – Спр.220.
19. Лемак В. Колективізація на Закарпатті: як це було / В. Лемак // Новини Закарпаття. – Ужгород, 1993. – 6 травня.
20. Державний архів Івано-Франківської області (далі –ДАІФО). – Ф.П-1. – Оп.5.– Спр.1.
21. За що бореться Українська Повстанська Армія (УПА)? / Мірчук П. Українська повстанська армія... – С.269-272.
22. ДАЛО. – Ф.П-3. – Оп.3.– Спр.441.
23. Дем'ян Г. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН-УПА / Г. Дем'ян // Визвольний шлях. – Лондон, 2000. – №8. – С.56-65.
24. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5354.
25. ДАЛО. – Ф.П-3. – Оп.1.– Спр.408.
26. Мірчук П. Історія УПА / П. Мірчук. – Львів : Просвіта, 1991. – 196 с.
27. ДАЛО. – Ф.П-3. – Оп.3.– Спр.113.
28. ДАЛО. – Ф.П-3. – Оп.1. – Спр.222.
29. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5040.
30. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4972.
31. У Голови Генерального Секретаріату УГВР Р. Лозовського // Мірчук П. Українська повстанська армія... – С.328-335.
32. Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються / П. Полтава // Мірчук П. Українська повстанська армія... – С.323-446.
33. Сов'як П. Друкарня УПА в с. Медвежа на Дрогобищині / П. Сов'як // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск... – С.182-187.
34. ДАЛО. – Ф.П-3. – Оп.3. – Спр.268.
35. Літопис УПА. Нова серія. – Т.3.– Київ, Торонто : Літопис УПА, 2001. – 648 с.
36. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. – Кн.2 / Відп. ред. Я. Лялька. – Львів : Просвіта, 1997. – 664 с.
37. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.75. – Спр.62.
38. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5686.
39. Макарчук С.А. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944-1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей) / С.А. Макарчук // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск... – С.65-91.
40. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.220.
41. Літопис Української Повстанської Армії. – Т.10. – Торонто, Львів : Літопис УПА, 1984. – 435 с.
42. Патер І. УРСР у перші повоєнні роки / І. Патер // Історія України. – Львів : Світ, 1996. – С.326-338.
43. Павленко І. Радянський режим проти українського національно-визвольного руху в Україні / І. Павленко // Розбудова держави. – К. : Фенікс, 1999. – №1-6. – С.158-166.
44. Сеньків М. Антиколгоспний рух і УПА / М. Сеньків // Українська повстанська армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. – Львів, 2004. – С.201-209.
45. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.75. – Спр.126.
46. ДАЛО. – Ф.П-3. – Оп.3.– Спр.113.
47. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.75. – Спр.177.
48. Крайківський О. «Визволителі» / О. Крайківський.– Дрогобич : Відродження, 1998. – 816 с.
49. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.5983.

50. Радянське Прикарпаття. 1939-1959 рр. Документи і матеріали. – Ужгород : Карпати, 1964. – 535 с.
51. Державний архів Чернівецької області. – Ф.П-1. – Оп.2. – Спр.1213.
52. ДАЛО. – Ф.П-3. – Оп.3. – Спр.473.

Сеньків М. В. Сопротивление западноукраинского крестьянства сталинской коллективизации села (1944-1952 гг.)

В статье проанализировано формы, методы и средства борьбы западноукраинского крестьянства против сталинской коллективизации села у 1944-1952 гг.: от непокоры, саботажа к участию в вооруженных формированиях УПА. Показано, что наиболее острой формой борьбы крестьянства против коллективизации было их участие в вооруженных формированиях УПА, куда крестьяне массово вступали, создавая ее социальную базу.

Ключевые слова: западноукраинское крестьянство, борьба, коллективизация, депортации, вооруженные формирования ОУН-УПА

Sen'kiv M. V. The struggle of the West-Ukrainian peasantry against the collectivization

In the article it has been analysed forms, methods and means of struggle of the West-Ukrainian peasantry against the collectivization of the village in 1944-1952; from contumacy, sabotage to taking part in armed forces of UPA. It has been shown, that the most strong form of struggle of the peasants against the collectivization was their taking part in armed forces of UPA, which members the peasants became, creating its social base.

Keywords: West-Ukrainian peasantry, struggle, collectivization, armed forces of OUN-UPA.

УДК: 94:355.425.4(477.64)"1941/1944"

О. Ф. Штейнле

РАДЯНСЬКИЙ РУХ ОПОРУ НА ЗАПОРІЖЖІ (1941–1944 РР.)

Висвітлюється розгортання прорадянської течії Руху Опору на території Запорізької області в 1941-1944 рр. Розкриваються мотиви боротьби з «новим порядком» жителів регіону, масштаби та наслідки діяльності підпільної мережі.

Ключові слова: Рух Опору, Запоріжжя, окупація, партизани, підпілля.

Історія запорізького краю в 1941-1945 рр. продовжує залишатися актуальною темою для досліджень істориків. Здавалося б, вона як у радянський час, так і в незалежній Україні, не опинялася поза увагою науковців. Кожен рік видавалися й видаються пам'ятні книги, публікуються статті, виходять монографії та колективні праці. Та в суспільстві продовжує існувати ідеалізований образ 1941-1945 рр., на якому паразитують деякі організації та політичні партії. Це робить тематику Війни не просто сторінкою нашого минулого, а вкрай важливим компонентом суспільної свідомості.

Таку ситуацію засвідчила епопея зі встановленням пам'ятника Сталіну в Запоріжжі в 2010 р. Ініціатори заходу мотивували необхідність його спорудження «проханнями ветеранів», мовляв, це данина «людині, під керівництвом якої та завдяки якій була виграна Велика Вітчизняна війна». Стала зрозумілою погана завуальована логіка: раз під керівництвом Сталіна була виграна війна, то й політика передвоєнних років (Голодомор, репресії тощо) були необхідними. А відтак і практика сталінізму (який, до речі, знищив на порядок більше запоріжців, ніж гітлерівці) заслуговує на увагу та наслідування.

Подібні думки й питання примушують знову й знову звертатися до вивчення важких і неоднозначних років Великої війни. Серед багатьох її складових найкраще, мабуть, проілюструвати мотиви боротьби запоріжців з фашизмом, ставлення їх до сталінського режиму та самого режиму до людей може історія прорадянського Руху Опору в області. Детальний аналіз діяльності людей, що боролися за відновлення радянської влади в регіоні, ризикуючи власним життям, здатен дати вичерпні відповіді на ці запитання.

Перші спроби аналізу радянського підпільного руху на запорізькій землі робилися працівниками обкому партії у 1946 р. У них зазначалися заходи керівництва області з організації підпілля, називалися найбільші групи в кожному районі, описувалися відомі диверсії та акції [1, с.169-207]. Подальше вивчення цієї проблеми здійснювалося спеціальними комісіями при виконкомах місцевих рад з видачі документів учасникам партизанського руху. Член однієї з таких комісій П. Кривчик у 1970 р. опублікував статтю, яка продовжує залишатися однією з найбільш ґрунтовних та детальних. Його дослідження базувалося на власних звітах підпільників, матеріалах розслідування їхньої діяльності співробітниками МДБ-КДБ та повідомленнях командирів військових частин, з якими контактували підпільники. Серед них найбільш об'єктивними були останні 2 групи джерел, але вони стосувалися далеко не усіх груп та організацій, не кажучи вже про окремих осіб. Відтак деякі твердження статті (наприклад, оцінки загальних масштабів радянського підпілля на Запоріжжі) наразі виглядають мало аргументованими. До її недоліків можна віднести й обминання негативних моментів у